

Εξέλιξη και μεταβολή στη γλώσσα

Μια ψυχολinguιστική προσέγγιση*

Δήμητρα Θεοφανοπούλου-Κοντού

Πανεπιστήμιο Αθηνών

1. Γενικά

Η μεταβολή αποτελεί αδιαμφισβήτητο γεγονός στην ιστορική πορεία της γλώσσας μέσα στον χρόνο, ανταποκρινόμενη στη δυναμική της εξέλιξης που διέπει συνολικά τον κόσμο μας.

Η γλώσσα στην εξέλιξή της γενικά και ειδικότερα οι όροι υπό τους οποίους η εξέλιξη αυτή πραγματοποιείται, τα αποτελέσματά της και οι ποικίλες μορφές που προσλαμβάνει στα διάφορα συστήματα έχουν απασχολήσει την έρευνα στο πλαίσιο της ιστορικής γλωσσολογίας του 19ου αιώνα¹, αλλά και της τάσης για συγχρονική/συστηματική θεώρηση της γλώσσας που επεκράτησε από τις αρχές του 20ού αιώνα². Καίρια ερωτήματα που έχουν θέσει όσοι ασχολούνται με την αλλαγή στη γλώσσα είναι μεταξύ άλλων τα εξής:

(i) Πώς και γιατί οι γλώσσες μεταβάλλονται μέσα στον χρόνο;

(ii) Ποιος είναι ο ρόλος των εξωτερικών (μη συστηματικών-εξωσυστηματικών) και ενδογλωσσικών ή ενδοσυστηματικών παραγόντων στην εμφάνιση και περαιτέρω επικράτηση της γλωσσικής μεταβολής;

(iii) Πώς μεταδίδεται και εξαπλώνεται μια αλλαγή;

---

* Το άρθρο αυτό σε μια πρώτη μορφή απετέλεσε ανακοίνωση στο Τμήμα Μεθοδολογίας, Ιστορίας και Θεωρίας της Επιστήμης του Πανεπιστημίου Αθηνών (25-4-1996).

1. Για την παλαιότερη προσέγγιση της ιστορικής γλωσσολογίας και ιδιαίτερος για το πρότυπο των νεογραμματικών βλ. μεταξύ άλλων Bynon (1977: 17-75), MacMahon (1994: 17-24).

2. Στο πλαίσιο της συγχρονικής/συστηματικής θεώρησης της γλώσσας στις αρχές του 20ού αιώνα, με την επίδραση της πρωτοποριακής διδασκαλίας του F. de Saussure, επικρατεί μια συστηματική σύλληψη της διαχρονίας που επιμένει όμως, εν αντιθέσει προς την προηγούμενη φάση, στις σχέσεις μεταδόμησης δύο ή περισσότερων χρονικώς διαφόρων συστημάτων, ανοίγοντας νέους δρόμους στη μελέτη της γλωσσικής εξέλιξης.

(iv) Ποια είναι η σχέση μεταξύ των συγκεκριμένων αλλαγών στα διάφορα επίπεδα: το φωνολογικό, το μορφολογικό, το συντακτικό, το σημασιολογικό, το λεξιλογικό, το πραγματολογικό;

(v) Ποια είναι, τέλος, τα όρια της γλωσσικής μεταβολής; Υπάρχει συγκεκριμένος στόχος προς τον οποίο τείνει και, αν ναι, πώς ορίζεται;

Παρά τις μαρτυρούμενες αποκλίσεις/ιδιαιτερότητες μεταξύ των διαφόρων ερευνητών ως προς τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζονται τα ανωτέρω θέματα, αλλά και γενικότερα ως προς τον τρόπο ερμηνείας της γλωσσικής μεταβολής, υπάρχουν σήμερα ορισμένες θέσεις που είναι γενικά παραδεκτές και αδιαμφισβήτητες μεταξύ των γλωσσολόγων, αποτελώντας αφετηρία για οποιαδήποτε αντιμετώπιση του ζητήματος. Και ίσως στο σημείο αυτό η σύγχρονη γλωσσολογία διαφοροποιείται από εκείνη των παλαιότερων φάσεων ως προς την αντιμετώπιση της ιστορικής μεταβολής. Οι βασικές αυτές θέσεις μπορούν να συνοψιστούν στα εξής:

(α) Η εξέλιξη/μεταβολή δεν αντιμετωπίζεται φυλογενετικά, δηλαδή δεν καταβάλλεται προσπάθεια να φτάσουμε σε μια αρχική γλώσσα από την οποία προήλθαν όλες οι άλλες. Η θεωρία του Πύργου της Βαβέλ βρίσκεται μακριά από τον σύγχρονο γλωσσολογικό προβληματισμό.

(β) Η μεταβολή στη γλώσσα αντιμετωπίζεται σήμερα ως αποτέλεσμα τάσεων που προκύπτουν από διάφορους παράγοντες (ενδοσυστηματικούς και εξωσυστηματικούς, π.χ. γεωγραφικούς, κοινωνιογλωσσολογικούς, ψυχολογικούς), δημιουργώντας τις προϋποθέσεις για διαχρονική αλλαγή, χωρίς όμως και να έχουν υποχρεωτικό χαρακτήρα. Η απόλυτη νομοτέλεια των νεογραμματικών είναι πλέον παρελθόν.

(γ) Η μεταβολή στη γλώσσα μπορεί μεν να έχει ως αφετηρία μεμονωμένες/μη συστηματικές περιστασιακές χρήσεις, εφόσον όμως επικρατήσει, δρα και επηρεάζει ευρύτερες κοινωνικές ομάδες, με δυνατότητα επέκτασης στο ίδιο το σύστημα.

Ξεκινώντας από τις ανωτέρω θέσεις-κλειδιά για τη μελέτη των φαινομένων, θα σταθώ επιλεκτικά σε ορισμένες όψεις της αλλαγής, προσπαθώντας αφενός μεν να δώσω μια γενική εικόνα των βασικών απόψεων που έχουν διατυπωθεί πάνω στο θέμα ή, τουλάχιστον, αυτών που εγώ θεωρώ ως βασικές για την οπτική μου γωνία, και αφετέρου να προσεγγίσω το θέμα από μια άλλη σκοπιά: από τη σκοπιά της γλωσσικής κατάκτησης σε συσχετισμό με την «αδιαφάνεια» του γλωσσικού συστήματος, τεκμηριώνοντας τη θέση μου μέσα από την ανάλυση συγκεκριμένων δεδομένων του παιδικού λόγου, αλλά και «λαθών»/αποκλίσεων που μαρτυρούνται κατά τη χρήση της γλώσσας.

2. Η έννοια της μεταβολής: διατυπωθείσες απόψεις-αξιολόγηση

2.1. Γλωσσική μεταβολή: ο ρόλος του συστήματος

Η μεταβολή στις ποικίλες σχολές του δομισμού και λειτουργισμού αντιμετωπίζεται ως αλλαγή στη δομή των συστημάτων εν χρόνω (Bynnon 1977: 76-107). Η ατομιστική αντίληψη της ιστορικής εξέλιξης που δίνει έμφαση στη μεταβολή μεμονωμένων στοιχείων (19ος αιώνας) αντικαθίσταται βαθμιαία από μια δομική αντιμετώπιση της μεταβολής που ξεκινάει και τελειώνει στην αντιπαράθεση συστημάτων. Ως βασικά χαρακτηριστικά της αλλαγής, σύμφωνα με τη δομιστική θεώρηση της γλώσσας, θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε τα εξής:

- (α) οι αλλαγές παρουσιάζουν συστηματικότητα,
- (β) κάθε αλλαγή θεωρείται ακαριαία ή, τουλάχιστον, δεν αναφέρονται οι μεταβατικές φάσεις πριν από την οριστική κατάρχυσή της,
- (γ) κάθε αλλαγή οδηγεί σε μερική ή ολική αναδόμηση του συστήματος,
- (δ) οι αλλαγές καθορίζονται ως επί το πλείστον κατά επίπεδα, σύμφωνα με τη βασική αρχή της θεωρίας του δομισμού, κατά την οποία κάθε επίπεδο (φωνολογικό, μορφολογικό, συντακτικό) εξετάζεται χωριστά.

Είναι γεγονός ότι, ανάλογα με τις θεωρητικές/μεθοδολογικές τάσεις του δομισμού (ευρωπαϊκός, αμερικανικός δομισμός, λειτουργισμός), αλλά και με τις ιδιομορφίες του κάθε επιπέδου, παρατηρούνται αποκλίσεις που σηματοδοτούν τους ποικίλους τρόπους θεώρησης της μεταβολής και εν μέρει τις ιδιαιτερότητές της. Εν αντιθέσει προς τον ρόλο που έπαιξε ο δομισμός στη μελέτη των φωνολογικών και μορφολογικών μεταβολών, η συμβολή του στην αντιμετώπιση των συντακτικών εξελίξεων της γλώσσας υπήρξε περιορισμένη, λόγω της απουσίας θεωρητικού προτύπου ικανού να ερμηνεύσει τα σύνθετα αυτά φαινόμενα.

Είναι άξιο σημειώσεως ότι σε όλες τις ανωτέρω περιπτώσεις αφετηρία και στόχος της μεταβολής είναι το ίδιο το σύστημα, νοούμενο ως πλέγμα σχέσεων συνταγματικών και παραδειγματικών στην αμοιβαία επίδρασή τους. Κάθε εξωσυστηματική παρέμβαση (ψυχολογική, κοινωνιογλωσσολογική) αποκλείεται παντελώς εξ ορισμού.

Οι διαχρονικές έρευνες στο πλαίσιο της Μετασχηματιστικής Γραμματικής αποσκοπούν γενικά όχι μόνο στην ανάπτυξη μιας θεωρίας για τη γλωσσική μεταβολή, αλλά και στην τυποποίηση αυτής της μεταβολής υπό μορφή κανόνων. Η γενετική γραμματική ξεκινώντας από την αρχή ότι η γλώσσα είναι ενέργεια, δηλαδή διαδικασία και όχι έργο, υποκαθιστά την έννοια του κανόνα στην έννοια του γλωσσικού συστήματος. Εφόσον λοιπόν η γραμματική νοείται ως σύνολο κανόνων με τους οποίους καθορίζεται η παραγωγή γραμμα-

τικών προτάσεων της γλώσσας, κάθε μεταβολή μπορεί να θεωρηθεί ως αποβολή ή ως μεταβολή των κανόνων ως προς τη δομή τους και τον τρόπο/επίπεδο της λειτουργίας τους. Σημαντική υπήρξε η τάση που επεκράτησε ήδη από τη δεκαετία του '60 (King 1969, Kiparsky 1968, Lightfoot 1979), σύμφωνα με την οποία η γλωσσική μεταβολή συνδέεται με ψυχολinguιστικούς παράγοντες, όπως είναι η μεταβίβαση της γλώσσας από γενιά σε γενιά. Πιο συγκεκριμένα, παρόμοια αλλαγή στη γλώσσα θεωρείται ως αποτέλεσμα «αδιαφάνειας» μεταξύ της υποκείμενης δομής (μιας λέξης ή ενός συντακτικού σχήματος) και των φωνητικών της πραγματώσεων, γεγονός που προκαλεί ασυνείδητα την αναδόμηση (restructuring) ή/και απλοποίηση του συστήματος, ώστε να ανταποκρίνεται στα δεδομένα του φωνούμενου λόγου (King 1969: 64-104). Παρόμοια μεταβολή μπορεί να καθοριστεί σε όλα τα επίπεδα της γραμματικής, γενικά όμως οι κυριότερες έρευνες στην παλαιότερη φάση της θεωρίας στην οποία αναφερόμαστε έχουν γίνει στον τομέα της μορφολογίας αλλά και της σύνταξης.

Αξιολογώντας πολύ γενικά τις ανωτέρω παρατεθείσες απόψεις σχετικά με την αλλαγή στη γλώσσα και τους παράγοντες που την προσδιορίζουν παρατηρούμε τα εξής:

(i) Η θεώρηση της μεταβολής ως ακαριαίας μετάστασης από τη μια κατάσταση στην άλλη, νοουμένης είτε ως αλλαγής στη σχέση των μερών του συστήματος (δομισμός-λειτουργισμός) είτε ως μεταβολής στη λειτουργία των κανόνων, είναι μονολιθική και δεν ανταποκρίνεται στη δυναμική θεώρηση της γλώσσας με τη διαρκή αναμέτρηση των τύπων που υπάρχουν ως εναλλασσόμενοι σε κάθε συγχρονία και σε όλα τα επίπεδα.

(ii) Είναι γεγονός ότι η συσχέτιση της διαχρονικής μεταβολής με την τάση για απλούστευση που παρατηρείται κατά τη μετάδοση της γλώσσας από γενιά σε γενιά, άποψη με την οποία συντάσσομαι σε γενικές γραμμές, αποτελεί σημαντική συμβολή στη διαχρονική μελέτη της γλώσσας, αλλά και στην καθόλου αξιολόγηση της γραμματικής θεωρίας, όπως είχε διατυπωθεί από τον Chomsky και τους πρώτους μετασηματιστικούς. Προβλήματα δημιουργούνται, εν τούτοις, τουλάχιστον στις παλαιότερες διατυπώσεις, ως προς τα εξής σημεία: παραλείπονται ουσιαστικοί παράγοντες της μεταβολής, όπως η χρονική διάρκεια, η κοινωνιολinguική υφή της ομάδας μέσα στην οποία συντελείται η μεταβολή, καθώς και οι ψυχολinguικές διαδικασίες που παίρνουν μέρος όχι μόνο στην παραγωγή, αλλά και στην κατανόηση των προτάσεων και που συντελούν βασικά στη συγκρότηση του γραμματικού συστήματος στο παιδί. Επιπλέον δεν τονίζεται, όσο κατά τη γνώμη μου θα έπρεπε, ο ρόλος των ποικιλιών που μαρτυρούνται στο γλωσσικό σύστημα, προϊόν ενδοσυστηματικών και εξωσυστηματικών παραγόντων, αλλά και η αναφορά στις γενικότερες τάσεις της γλώσσας που κατευθύνουν σε μεγάλο βαθμό τη γλωσσική μεταβολή.

2.2. Μεταβολή και εξωσυστηματικοί παράγοντες

Η διαπίστωση ότι υπάρχει συστηματοποιημένη ετερογένεια στη γλώσσα (Weinreich - Labov - Herzog 1968), γλωσσική ποικιλία/πολυμορφία που προσδιορίζονται από παράγοντες γεωγραφικούς και κοινωνικούς (φύλο, ηλικία, κοινωνική τάξη, είδος λόγου: προφορικός/γραφτός), άνοιξε νέο δρόμο στη διερεύνηση των εξελίξεων, σηματοδοτώντας μια νέα προοπτική, την κοινωνιογλωσσολογική προσέγγιση, η οποία έμελλε να είναι ιδιαίτερα καρποφόρα³.

Σύμφωνα με την άποψη των κοινωνιογλωσσολόγων, η οποία θεμελιώθηκε κυρίως με τις εργασίες του Labov (1963, 1972), η γλωσσική δομή είναι ετερογενής, η δε γλωσσική μεταβολή παράγεται μέσα από τη γλωσσική ποικιλία, έννοια-κλειδί για την κοινωνιογλωσσολογική αντιμετώπιση. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι παράγοντες που ρυθμίζουν την επικράτηση ενός τύπου/τύπων έναντι άλλων είναι ποικίλοι και προσδιορίζονται κάθε φορά με βάση κοινωνικά και γεωγραφικά κριτήρια⁴.

Η δυνατότητα συσχέτισης καταστάσεων και γλωσσικών μεταβλητών και η διαπίστωση ότι ο φυσικός ομιλητής δεν χρησιμοποιεί μία και μόνη διάλεκτο, έναν ομοιογενή γλωσσικό τύπο, αλλά έχει τη δυνατότητα να χρησιμοποιήσει διάφορα «ύφη» (προφορικό, γραπτό, λογοτεχνικό, επιστημονικό), ανάλογα με την περίπτωση, τον στόχο της επικοινωνίας και τη γλωσσική του ιδιαιτερότητα κτλ., είχε σημαντικές συνέπειες με την επικράτηση μιας νέας διάστασης στη διερεύνηση της εξέλιξης της γλώσσας.

Αναφερόμενοι στην ανωτέρω εξωσυστηματική (κοινωνιογλωσσολογική) παράμετρο της γλωσσικής μεταβολής όπως διατυπώθηκε, θα ήταν δυνατό να παρατηρήσουμε πολύ γενικά τα εξής. Χωρίς να μπορεί να αμφισβητηθεί πλέον: (α) η σημασία της γλωσσικής ποικιλίας για κάθε εξέλιξη και (β) η συμβολή των κοινωνικών παραγόντων (κοινωνική ομάδα, φύλο, ηλικία, μορφωτικό επίπεδο) στη διάδοση/εξάπλωση της μεταβολής, είναι εν τούτοις πολύ δύσκολο να δεχτούμε ότι η γενεσιουργός αιτία της μεταβολής

---

3. Για μια γενική θεώρηση των τάσεων βλ. ιδιαιτέρως Bynon (1977: 198-215), Aitchison (1991²: 49-88), Trudgill (1974), McMahon (1994: 49-88). Επίσης Κακριδή-Ferrari και Χειλά-Μαρκοπούλου (1996) όπου το θέμα της γλωσσικής ποικιλίας συνδέεται με το πρόβλημα της διδασκαλίας της ΝΕ ως ξένης γλώσσας.

4. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της προσέγγισης αποτελεί η υποδειγματική μελέτη του Labov σχετικά με τη φωνητική μεταβολή των διφθόγγων /ay/ και /aw/ στο νησί Martha's Vineyard. Εν αντιθέσει προς τη μεθοδολογία που εφαρμόζεται από τους δομιστές, ο Labov επιχειρεί να ερμηνεύσει το φαινόμενο με κριτήρια ιστορικά, κοινωνικά και εθνικά στο πλαίσιο της κοινότητας στην οποία παρατηρείται.

έγκειται στην κοινωνική διάσταση της γλώσσας, παραβλέποντας τον ρόλο που παίζουν οι ενδοσυστηματικοί παράγοντες στην εξέλιξη της γλώσσας μέσα στον χρόνο.

3. Γλωσσική μεταβολή και «αδιαφάνεια» του συστήματος: τα δεδομένα της γλωσσικής κατάκτησης

Υιοθετώντας σε μεγάλο βαθμό τις απόψεις των Aitchison (1991²) και Lightfoot (1979) θεωρώ κατ' αρχήν ότι η κοινωνιογλωσσολογική παράμετρος και η έμφαση στους εξωσυστηματικούς παράγοντες της αλλαγής αποτελούν έναν «επιφανειακό» παράγοντα αλλαγής. Αντιθέτως η πραγματική αιτία της μεταβολής εν χρόνω πρέπει να αναζητηθεί στις τάσεις (αρθρωτικές/δομικές) που υπάρχουν εγγενώς στο ίδιο το σύστημα της γλώσσας/γραμματικής στη συγκεκριμένη φάση. Οι τάσεις αυτές είτε αποτελούν, μαζί με πολλούς άλλους παράγοντες (ιστορικούς, διαλεκτικούς, υφολογικούς), αφετηρία για την εμφάνιση ποικιλιών είτε, και το κυριότερο, «επιβάλλουν» ορισμένες από τις υπάρχουσες ποικιλίες, δημιουργώντας έτσι τις προϋποθέσεις για διαχρονική συστηματική μεταβολή στο καθόλου σύστημα της γλώσσας.

Αν δεχτούμε ότι η πολύ γενική αυτή άποψη ενέχει πυρήνα αλήθειας, η εξέταση της διαχρονικής μεταβολής θα πρέπει να λάβει επιπλέον υπόψη τα εξής σημεία:

(α) Τον καθορισμό της έννοιας «τάση του συστήματος» και τον προσδιορισμό του τρόπου με τον οποίο επιδρά στις φωνολογικές μεταβολές. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν παραδείγματα αφομοιώσεων κατά τόπο/τρόπο άρθρωσης, καθώς και παραδείγματα αποβολής φθόγγων όπως τα τελικά κλειστά στο τέλος της λέξης στην ΑΕ⁵. Το θέμα είναι σύνθετο και θα πρέπει να εξεταστεί από ποικίλες όψεις (ιστορική, διαλεκτική, ψυχολinguιστική).

(β) Την αντιμετώπιση της γραμματικής στη δυναμική της διάσταση, με έμφαση στον τρόπο με τον οποίο πραγματοποιείται ο συσχετισμός μεταξύ του αφηρημένου/υποκείμενου γλωσσικού συστήματος και των ποικίλων πραγματώσεων του (διαφανής-αδιαφανής σχέση).

Σύμφωνα με τα ανωτέρω, αν δεχτούμε ότι η αναγκαία προϋπόθεση για την κατάκτηση του συστήματος και τη χρήση του είναι η διαφάνεια ως προς τη σχέση των μερών του και ότι η μορφολογική και η συντακτική περιπλοκό-

---

5. Πρβλ. *μέλι* (από το *μέλιτ*- πρβλ. *μέλιτος*, χεττ. *melit*, γοτθ. *milip*), *έφερε* (από το *έφερετ* πρβλ. αρχ. ινδ. *abharat*). Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποβολής του *d* αποτελούν οι αντωνυμικοί τύποι *τό* (από το *tod, λατ. *istud*, αρχ. ινδ. *tat*), ελλ. *τί* (*τιδ, λατ. *quid*, χεττ. *huit*). Lejeune (1972²: 41-42).

τητα πρέπει να περιορίζονται σε επιτρεπτά όρια, μπορούμε να υποθέσουμε ότι η υπέρβαση των ορίων αυτών, σε συσχετισμό πάντοτε με τους μηχανισμούς ανάλυσης της γλώσσας, οδηγεί σε ανακατατάξεις των μερών του συστήματος που τείνουν στην κατά το δυνατόν μείωση της περιπλοκότητας με την επικράτηση ορισμένων ποικιλιών έναντι άλλων. Προϊόν της αλλαγής αυτής μπορεί να είναι τελικά η απλοποίηση της γραμματικής με τον περιορισμό των ανωμαλιών/εναλλαγών στα διάφορα επίπεδα.

Χαρακτηριστικές περιπτώσεις παρόμοιας απλοποίησης της γραμματικής στον χώρο της μορφολογίας αποτελούν η μεταβολή των αθεμάτων ρημάτων (ρήματα σε -μι) στα αντίστοιχα θεματικά (ρήματα σε -ω, -ώ), η μεταβολή του κλιτικού συστήματος των ονομάτων στους πρώιμους αιώνες του Μεσαίωνα (από τον 6ο μ.Χ. αιώνα περίπου), με τη συγχώνευση συμφωνολήκτων και φωνηεντολήκτων (Browning 1991: 83-85), και η τάση εξομαλισμού στον τονισμό των ονομάτων, κυρίως στη γενική ενικού και πληθυντικού, με την επικράτηση της ισοτονίας.

Στο τελευταίο αυτό παράδειγμα θα ήθελα να σταθώ εδώ κάπως περισσότερο. Η ιδιαίτερη σημασία που έχει το γραμματικό αυτό φαινόμενο για την ανάλυσή μου έγκειται κυρίως στο γεγονός ότι η διαδικασία βρίσκεται εν εξέλιξη. Και τούτο διότι η παρουσία συγχρονικών ποικιλιών στις διάφορες κατηγορίες ονομάτων, προϊόν της ιστορικής πορείας της γλώσσας, δημιουργεί πολλές φορές προβλήματα στον χρήστη της γλώσσας ως προς τον τονισμό των διαφόρων τύπων, με συνέπεια λάθη, εσφαλμένες γενικεύσεις και διτυπίες. Τα προβλήματα δημιουργούνται ήδη από το στάδιο της γλωσσικής κατάκτησης.

Έχει αποδειχθεί από τη συστηματική εξέταση γλωσσικών δεδομένων παιδιών ηλικίας 1.6-6.6 ετών (Theophanopoulou-Kontou 1973, Stephany 1997: 214-225) ότι τα παιδιά κάνουν συστηματικά λάθη κατά τον τονισμό ονομάτων σε τύπους γενικής ενικού και πληθυντικού: *tu ninvliu* (του βιβλίου αντί του βιβλίου), *tu tparéziu* (του τραπεζίου αντί του τραπεζίου), *tu róðju* (του πόδιου αντί του ποδιού), *tu kamánju* (του καράβιου αντί του καραβιού) κτλ., *ton damíon* (των ταμιών αντί των ταμιών), *ton eklisíon* (των εκκλησιών αντί των εκκλησιών), *ton siméon* (των σημαίων αντί των σημαιών), *ton álagon/ton alógon/ton alogón* (των άλογων/των αλόγων/των αλογών αντί των αλόγων), *ton rjatón* (των πιατών αντί των πιάτων) κτλ., κυρίως όταν δεν είναι φανερός ο κανόνας που ρυθμίζει τον σχηματισμό τους. Ειδικότερα, τα προβλήματα που αντιμετωπίζει το παιδί κατά τον τονισμό της γενικής πληθυντικού είναι αυξημένα λόγω μιας επιπλέον διαφοροποίησης κατά τον τονισμό μεταξύ αρσενικού και θηλυκού σε -ας, -α, που δεν μπορεί όμως να καθοριστεί με κριτήρια συγχρονικά: *των πατέρων* αλλά *των ταμιών*, *των μητέρων* αλλά *των σημαιών*. Οι τάσεις που έχουν επισημανθεί στο παιδί κατά τον σχη-

ματισμό της γενικής στα διάφορα στάδια της γλωσσικής κατάκτησης (Theophanopoulou- Kontou 1973) είναι οι εξής:

(α) αποφυγή του μορφολογικού τύπου της γενικής ενικού και πληθυντικού και χρήση του αντίστοιχου τύπου της αιτιατικής: *tu tapézi* (του τραπέζι αντί του τραπέζιού), *tu νοδι* (του βόδι αντί του βοδιού/των βοδιών), *tis eklisíes*, (αντί των εκκλησιών) κτλ.,

(β) υπεργενίκευση του τονούμενου ή άτονου -ου, -ων: *tu vivliú*, *tu tapéziú*, *tu ródiu*, *tu kaúani* κτλ., *ton damíon*, *ton eklisíon*, *ton siméon*, *ton álagon/ton alógon/ton alogón*, *ton pjátón* κτλ.,

(γ) χρήση προθετικών ή άλλων εκφράσεων προς δήλωση, κυρίως, της γενικής πληθυντικού: *i ródos apo ta aftokínita* (οι ρόδες από τα αυτοκίνητα αντί των αυτοκινήτων), *ta kapéla ap tus stratiótes tus polés* (τα καπέλα απ' τους στρατιώτες τους πολλούς αντί των πολλών στρατιωτών), *ta rója stis dío ajeládes* (τα πόδια στις δύο αγελάδες αντί των δύο αγελάδων) κτλ.

Είναι άξιο σημειώσεως ότι κατά τη σταδιακή κατάκτηση των κανόνων τονισμού τα λάθη περιορίζονται ή εξαλείφονται, όταν η θέση του τόνου είναι δυνατόν να καθοριστεί με κριτήρια συγχρονικά, διαφανή στον χρήστη (π.χ. ο τονισμός των ουδετέρων σε -ι). Αντιθέτως, στις περιπτώσεις των αρσενικών και των θηλυκών όπου η μετακίνηση του τόνου δεν δικαιολογείται συγχρονικά, αλλά είναι μόνον αποτέλεσμα διδασκαλίας, η σύγχυση διατηρείται, με επικρατούσα την τάση ακινησίας του τόνου, τάση η οποία επεκράτησε ήδη στην περίπτωση των επιθέτων ανεξαρτήτως προέλευσης (των πράσινων, των κόκκινων).

Λάθη/ποικιλίες κατά τον τονισμό στις περιπτώσεις αυτές επισημαίνονται επίσης κατά τη χρήση της γλώσσας: των ταμίων (αντί των ταμιών), των πιατών (π.χ. αγόρασα πλυντήριο πιατών), αλλά και προθετικές εκφορές αντί γενικής όπως *σειρές δέντρων/από δέντρα*, *πλήθος φοιτητών/από φοιτητές* κτλ., παρά το γεγονός ότι στις περιπτώσεις αυτές η γενική διατηρείται κατά κανόνα, εν αντιθέσει με τις επιρρηματικές εκφορές όπου αντικαθίσταται συστηματικά από προθετική φράση (κάτω, μπρος, πίσω, δεξιά + από/σε).

Στην ασάφεια/αδιαφάνεια του συστήματος ως προς τη μορφολογική διάκριση των διαθέσεων και, συγκεκριμένα, στην πολυλειτουργικότητα του -μαι⁶ μπορούν να αποδοθούν:

(α) Η γενικότερη σύγχυση που παρατηρείται κατά την κατάκτηση των διαθέσεων ως προς τη χρήση της ενεργητικής και της μεσοπαθητικής κατάληξης: *fijáxnome ta maljá mi* (φτιάχνομαι αντί φτιάχνω), *mískise i blísa mi*

6. Το -μαι μπορεί να δηλώνει τις ποικίλες διαθέσεις του ΝΕ ρήματος: η πόλη καταστράφηκε από τον σεισμό (παθητική), πλένομαι, ντύνομαι, συναντιόμαστε (αυτοπαθής, αλληλοπαθής), τα λουλούδια μαράθηκαν (μέση), εκμεταλλεύομαι, μεταχειρίζομαι (ενεργητική).

(μούσκισε αντί μου σκίστηκε), *aróstike* (αρρώστηκε αντί αρρώστησε). Τα παραδείγματα από τη Stephany (1997: 253-255). Επίσης *akubístikan i ródēs* (ακουμπίστηκαν αντί ακούμπισαν), *ljóthikan i patátes* (λειώθηκαν αντί έλειωσαν). Πρβλ. Theophanopoulou-Kontou (1983-84: 80-81), όπου και άλλες περιπτώσεις.

(β) Η τάση υπεργενίκευσης του μεσοπαθητικού (Theophanopoulou-Kontou ό.π.) ή του ενεργητικού τύπου κατάληξης (Zombolou 1999) σε ορισμένες επιμέρους κατηγορίες (μέσα αμετάβατα).

Σχετικά με την επίδοση του -μαι στον παιδικό λόγο σε παραδείγματα όπως: *vrástike to kréas* (βράστηκε αντί έβρασε), *fitróthikan polá lulúdjá* (φυτρώθηκαν αντί φύτρωσαν), *chalástike to faí* (χαλάστηκε αντί χάλασε) κτλ., θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι απηχεί επικράτηση του μεσοπαθητικού μορφήματος στα μέσα αμετάβατα (αντιμεταβιβαστικά, αγγλ. anticausatives ή sergatives. Βλ. Θεοφανοπούλου-Κοντού 1999) τα οποία, κατά κανόνα, σχηματίζονται σε -ω (πεθαίνω, αρρωσταίνω, κοκκινίζω, λειώνω, μουχλιάζω), με αφετηρία την οιονεί «παθητική σημασία» του τύπου (δομές με προοπτική του δέκτη που θεωρείται ως άμεσα επηρεαζόμενος από την ενέργεια που ασκείται επάνω του). Η επίδοση του -μαι στα ανωτέρω δεδομένα είναι δυνατόν να θεωρηθεί ως προσπάθεια μιας διαφαινόμενης συστηματοποίησης της αντίθεσης: -μαι («παθητική σημασία») έναντι -ω («ενεργητική σημασία») κατά τη γλωσσική κατάκτηση. Η προσπάθεια αυτή η οποία έχει ως αφετηρία την προβληματική σχέση μεταξύ του γραμματικού συστήματος της γλώσσας και εκείνων που καλούνται να το χρησιμοποιήσουν εμφανίζεται κατ' αρχήν ως γενική τάση στον παιδικό λόγο, παράλληλα με την παρουσία εναλλασσόμενων τύπων σε πρώιμα στάδια.

Η εμφάνιση «λαθών» όπως: *αντές οι απόψεις δεν αποδέχονται από τη συνέλευση* (αντί *δεν γίνονται αποδεκτές*), *η καλοσύνη σου εκμεταλλεύεται από τον καθένα* (αντί *γίνεται αντικείμενο εκμετάλλευσης*) κατά τη χρήση της γλώσσας σηματοδοτεί αντίστοιχη τάση στο γλωσσικό σύστημα. Η δυνατότητα τελικής επικράτησης παρόμοιας αντίθεσης στο σύστημα της γλώσσας είναι συνάρτηση ποικίλων τάσεων, πολλές φορές αντίρροπων, που αναλύονται και αξιολογούνται κατά περίπτωση.

Το θέμα των διαθέσεων ως προς το σκέλος της γλωσσικής κατάκτησης απαιτεί συστηματικότερη εξέταση, εφόσον τα δεδομένα από διάφορες φάσεις είναι περιορισμένα και σε ορισμένες περιπτώσεις αποκλίνουντα. Έτσι, π.χ., σύμφωνα με την ανάλυση της Zombolou (1999), παρατηρείται επίδοση του ενεργητικού τύπου κατάληξης στα αντιμεταβιβαστικά, κατά υπεργενίκευση του σχήματος των μεταβιβαστικών δομών (*η μητέρα έβρασε το γάλα - το γάλα έβρασε*).

4. Γλωσσική εξέλιξη: πρόοδος ή φθορά; - Γενικές σκέψεις

Έχουν γραφεί και λεχθεί πολλά για τη γλωσσική εξέλιξη και τους παράγοντες που την καθορίζουν και παρά τις αποκλίνουσες απόψεις το θέμα έχει αρχίσει να φωτίζεται ικανοποιητικά. Δεν συμβαίνει όμως το ίδιο με το βασικό πρόβλημα «τι σημαίνει γενικά εξέλιξη στη γλώσσα», το οποίο παραμένει ανοικτό.

Κατ' αρχήν ο χαρακτηρισμός της εξέλιξης στη γλώσσα ως προόδου ή ως φθοράς/παρακμής συνδέεται με μια σειρά από άλλα ερωτήματα: πώς νοείται η πρόοδος και η φθορά στη γλώσσα; Είναι προσδιορίσιμη ή όχι η κατεύθυνση της εξέλιξης; Και κατά πόσο, τέλος, η αλλαγή στη γλώσσα είναι ελέγξιμη;

Σχετικά με το θέμα του χαρακτηρισμού της εξέλιξης (ως προόδου ή φθοράς/παρακμής) έχουν κατά καιρούς υποστηριχθεί και οι δύο απόψεις. Σύμφωνα με τους ιστορικούς γλωσσολόγους του 19ου αιώνα, και υπό την επίδραση της θεωρίας του Δαρβίνου, οι γλώσσες είχαν θεωρηθεί όπως οι ζωντανοί οργανισμοί που γεννιούνται, ακμάζουν και πεθαίνουν, ενώ παράλληλα επιβιώνουν τα ισχυρότερα στοιχεία τους. Αντίστοιχες απόψεις διατυπώνονται στην ιστορία των περισσότερων γλωσσών, όπου η σύγχρονη μορφή της γλώσσας θεωρείται κατώτερη εκείνης των παλαιότερων φάσεων. Στον αντίποδα της άποψης αυτής βρίσκεται η τάση θεώρησης της αλλαγής ως προόδου, κυρίως μεταξύ εκείνων που ασχολούνται με τις γλώσσες «επαφής», όπως η pidgin και η creole⁷.

Αντίστοιχα προβλήματα δημιουργεί και το θέμα του εάν και κατά πόσο έχουμε τη δυνατότητα να παρέμβουμε στη διαδικασία της αλλαγής. Κατά τη γνώμη μας, οι δυνατότητες είναι περιορισμένες. Αν, σύμφωνα με την ανάλυση που προηγήθηκε, κάθε αλλαγή στο σύστημα θεωρηθεί ως αποτέλεσμα ενδογενών τάσεων του ίδιου του συστήματος, η δυνατότητα ουσιαστικής παρέμβασης φαίνεται να είναι μικρή. Και τούτο διότι, αν οι αποκλίσεις και τα λάθη απηχούν μια προβληματική σχέση μεταξύ του γραμματικού συστήματος και

---

7. Οι γλώσσες pidgin (από το αγγλ. business κατά την πλέον παραδεδομένη άποψη) είναι γλώσσες που δημιουργούνται για καθαρά πρακτικούς λόγους (άμεση επικοινωνιακή επαφή-εμπορικές συναλλαγές) μεταξύ λαών που δεν μπορούν να επικοινωνήσουν γλωσσικά (απουσία κοινής γλώσσας). Υπάρχει μεγάλη ποικιλία γλωσσών pidgin σε όλα τα μέρη του κόσμου, ο δε τύπος τους και το βασικό τους λεξιλόγιο στηρίζονται, κατά κύριο λόγο, στη γλώσσα της κυριαρχούσας ομάδας, χωρίς όμως να αγνοείται και το γλωσσικό ιδίωμα του υποδεεστέρου μέλους. Μεταξύ των γλωσσών pidgin ιδιαίτερα γνωστή είναι η Νεομελανησιακή ή Tok- pidgin που χρησιμοποιείται στη Νέα Γουινέα (Hudson 1980: 64).

Κρεολικές γλώσσες είναι οι pidgin, όταν αποκτήσουν φυσικούς ομιλητές. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, η κρεολική της Νικαράγουας. Για τις γλώσσες pidgin και creole βλ. επίσης Romaine (1988).

εκείνων που καλούνται να το κατακτήσουν και/ή να το χρησιμοποιήσουν τότε θα πρέπει να υποθέσουμε ότι η προβληματική σχέση είναι εκείνη κυρίως που προκαλεί τις πάσης φύσεως απλοποιήσεις και γενικεύσεις και όχι οι κοινωνικοί και ψυχολογικοί παράγοντες. Σημειωτέον ότι οι παράγοντες αυτοί δύσκολα θα μπορούσαν να επιδράσουν στο σύστημα, αν αυτό δεν ήταν έτοιμο να δεχτεί μια αλλαγή.

Τελικά, το ερώτημα «Τι είναι εξέλιξη στη γλώσσα και ποια είναι τα όριά της» παραμένει ερώτημα. Η έρευνα μας έχει βοηθήσει να προσδιορίσουμε και να αποτυπώσουμε για τις συγκεκριμένες γλώσσες τους συγκεκριμένους όρους σύμφωνα με τους οποίους επικρατεί και εξαπλώνεται μια αλλαγή. Φοβάμαι όμως ότι δεν έχουμε ακόμη επιτύχει να ερμηνεύσουμε το ίδιο το φαινόμενο κατά τρόπο ικανοποιητικό. Το μόνο βέβαιο είναι ότι η γλώσσα αλλάζει περνώντας από τη διάσπαση του συστήματος στην αναδόμησή του, χωρίς μόνιμη/σταθερή κατεύθυνση, ισορροπώντας σε μια αέναη κίνηση και καταφέροντας να διατηρεί, σε μεγάλο βαθμό, την ταυτότητά της παρά τις συνεχείς εξελίξεις, τις μεταβολές και τις αναδομήσεις.

Βιβλιογραφία

- Aitchison, J. (1991²). *Language change: progress or decay?* Cambridge: Cambridge University Press.
- Boutet, J. (1984). *Εισαγωγή στην κοινωνιογλωσσολογία* (μεταφρ. Α. Ιορδανίδου - Ειρήνη Τσαμαδού). Αθήνα: Γρηγόρη.
- Browning, R. (1991). *Η ελληνική γλώσσα, μεσαιωνική και νέα* (μεταφρ. από το αγγλ. Μ.Ν. Κονομή: *Medieval and Modern Greek*. Cambridge University Press 1983²). Αθήνα: Παπαδήμα.
- Bynon, Th. (1977). *Historical linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hudson, R.A. (1980). *Sociolinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Θεοφανοπούλου-Κοντού, Δ. Τα μέσα αμετάβατα ρήματα της Νέας Ελληνικής και η μεσοπαθητική κατάληξη. Στο *Ελληνική Γλωσσολογία: Πρακτικά του Γ΄ Διεθνούς Συνεδρίου για την Ελληνική Γλώσσα* (επιμέλεια Α. Μόξεο). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 114-122.
- Κακριδής-Ferrari, M. & Χειλά-Μαρκοπούλου, Δ. (1996). Η γλωσσική ποικιλία και η διδασκαλία της Ν.Ε. ως ξένης γλώσσας. Στο *Η Νέα Ελληνική ως ξένη γλώσσα: Προβλήματα διδασκαλίας*. Αθήνα: Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν, 17-51.
- King, R.D. (1969). *Historical linguistics and generative grammar*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall.
- Kiparsky, P. (1968). Linguistic universals and linguistic change. Στο E. Bach & R.T. Harms (εκδ.). *Universals in linguistic theory*. London & New York: Holt Reinhart & Winston.

- Labov, W. (1963). The social motivation of a sound change. *Word*, 19, 273-309.
- Labov, W. (1972). *Sociolinguistic patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Lejeune, M. (1972²). *Phonétique historique du mycénien et du grec ancien*. Paris: Klincksieck.
- Lightfoot, D.W. (1979). *Principles of diachronic syntax*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MacMahon, A. (1994). *Understanding language change*. Cambridge: University Press.
- Romaine, S. (1988). *Pidgin and creole languages*. London: Longman.
- Stephany, U. (1997). The acquisition of Greek. Στο D.I. Slobin (εκδ.). *The crosslinguistic study of language acquisition*, 4. Hillsdale, New Jersey/ London: Lawrence Erlbaum Ass, 183-333.
- Theophanopoulou-Kontou, D. (1973). *Acquisition of noun morphology by children learning Greek as a native language*. M.A. Thesis (αδημ.) O.S.U.
- Theophanopoulou-Kontou, D. (1983-84). Patient vs non patient orientation of the action and the voice distinction in MG'. *Glossologia*, 2-3, 75-90.
- Trudgill, P. (1974). *Sociolinguistics: An introduction*. Pelican.
- Weinreich, U., Labov, W. & Herzog, W. (1968). Empirical foundations for a theory of change. Στο Lehmann, W.P. & Malkiel, Y. (εκδ.). *Directions for historical linguistics*. Austin: The University of Texas Press.
- Zombolou, K. (1999). The acquisition of the causative alternating and the causative passivizable verbs in Greek. Αναζούωση στο Πανεπιστήμιο Postdam (υπό δημ.).